

ADALÉKOK SZENCZI MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRAINAK
TÖRTÉNETÉHEZ

Az 1607-ben megjelent *Psalterium Ungaricum*, vagy amint az egy esztendővel később kiadott második kiadás címlapján olvasható, a *Szent Davidnak soltari* magyar nyelven először tartalmazta költői formában a százötven ószövetségi zsoltárt. Szenczi Molnár Albert sok emberöltőn át napjainkig ható költői művének művészi, irodalomtörténeti méltatását Bán Imre, Bóta László és Alexa Károly előadásában hallottuk. A következő megjegyzések a zsoltárok elterjedésére és Szenczi Molnár Albert egy ritkán használt strófájának tradíciójára vonatkoznak.

*

Az elhangzott előadásokban futó megjegyzésként hallottunk arról, hogy a *Psalterium Ungaricum* voltaképpen csak a XVIII. században vált általánosan elterjedté. Ennek ellene látszik mondani a harmincnál több XVII. századi nyomtatott kiadása, amely külföldi, a század közepétől különböző hazai nyomdáknak napvilágot látott, és amelyek a Károlyi-biblia függelékeként a református és evangélikus gyülekezethez eljutottak. De feltűnő az is, hogy a kéziratok hagyományban a Szenczi-zsoltárok valóban alig találhatók meg. Arra gondolhatnánk, hogy a nyomtatott kiadások feleslegessé tették a másolásukat. Ugyanakkor azonban más, sok kiadásban közkézen forgó nyomtatott énekeskönyvek egyes darabjai a kéziratok másolataiban ugyancsak felbukkannak. Ezek között Szenci zsoltáraiból csak néhány, híresebbé vált darab szerepel. Így a század elején az *Apostagi graduál*-ban tizenhárom, *Péchi Simon énekeskönyvében* (1615) és *Jólsvai János kéziratában* (1638) egy-egy zsoltár. Az *Újnépi-énekeskönyv* (1646) a ma már példányból nem ismert, elveszett 1642-i váradí, a *Felvinczi-kódex* pedig az 1676-i kolozsvári nyomtatott kiadásnak (egyetlen példánya néhány éve került elő) teljes másolata ugyan, de rajtuk kívül a *Balogi pacionala* (1659) csak psaltérium-töredéket, a katolikus *Zemlén-énekeskönyv* (1668) és a református *Halotti énekek* című kézirat (1694) pedig csak néhány Szenci-zsoltárt tartalmaz. Ha még a *Czerey János-énekeskönyv* (1634—1651) 86. zsoltárát és az 1651-ben megjelent *Cantus catholici* 42. zsoltárát („Mint a szép hives patakra a szarvas kívánkozik”) is megemlíjtük, ki is merítettük a XVII. századi forrásokat. El kell fogadnunk tehát az eddigi vizsgálódások megállapítását, amely szerint a Szenci-zsoltárok szövege, akár csak a hozzájuk kapcsolódó dallamok befogadása lassan ment végbe és valószínűleg a puritanizmusnak a század második felében kibontakozott térhódításával hozható kapcsolatba. (G. Papp: *Le psautier de Genève dans la Hongrie du XVIIe siècle*. Studia Musicologica, tom. IX. 1967, 283—184.)

Más szempontból közelítve a kérdést azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a *Batthyány-graduáltól* Illyés István *Soltári énekeiig*, vagyis a XVI. század utolsó negyedétől a XVII. század végéig terjedő korszakban a kéziratok és nyomtatott gyűjteményekből nem gyűjthető össze teljes, énekelhető psaltérium. A XVII. század végéig — nem számítva Thordai János és Szenci Molnár Albert fordítását — mintegy negyven zsoltár hiányzik; ezeket a nép nyilván nem használta. Viszont a meglévő parafrázisok felekezetre való tekintet nélkül terjedtek. Erre talán a leggazdagabb

példa az 1630—1631-ben a csiksomlyói ferences kolostor kisugárzási körében keletkezett *Petri András-énekeskönyv*. E kéziratnál — amely egyúttal a korabeli katolikus kántorkönyvnek típusa is — a sokat idézett tisztogató-tiltó egyházi rendelkezések, zsinati-határozatok (Telegdi Miklós, Forgách Ferenc, Pázmány Péter) sem hatottak. A kézirat összeállítását, Petri András iskolamestert egyedül a kántori gyakorlat igénye, szempontjai vezették. A közösségi éneklésnél zsolttárokra is szüksége volt. Hogy azokat milyen forrásból, milyen „hiten” levő szerzőktől vette, nem figyelte. Talán sok esetben (mint Bornemisza Péter, Batizi András, Sztárai Mihály vagy Szegedi Kis István énekénél) nem is tudta; vagy ha igen, nem törődött velük. Gazdag gyűjteményének tizennégy zsolttárból nyolc olyan protestáns darab, amely már az 1579-i és 1590-i debreceni, az 1582-i Bornemisza- és az 1593-i bártfai nyomtatott énekeskönyvekben is megvolt. Tüzetesebb szövegkritikai vizsgálattal ki lehetne mutatni, hogy ezek valószínűleg kéziratok közvetítéssel a XVII. század eleji debreceni énekeskönyvek egyikéből (1602, 1616, 1620) származtak. Sőt az is megfigyelhető, hogy a katolikus kézirat szerkesztője még a protestáns és a katolikus zsolttár-számozás közötti eltérésre sem ügyelt. Például Sztárai huszonharmadik zsolttárának első sorában meghagyta az eredeti számozást, pedig azt könnyű szerrel „huszon kettőd”-re javíthatta volna. Máskor viszont a reformáció hangvételeitől semmiben nem különböző darabokról tartalmi szempontok alapján sem lehet a hivatartozásukat eldönteni. (Vö. RMKT XVII. sz. 7. kötet, 556—567, 690—692.)

Más kérdés, hogy a gyakorlatban használt zsolttárparafrázisok kiválasztásában milyen igények hathattak. Gondolhatnánk elsősorban a középkori liturgikus gyakorlatra, ahol a szolozsmában, breviáriumban a 150 zsolttárt a hét napjaira elosztva latinul énekeltek vagy mondták. A latinul nem tudó apácák vagy laikus fráterek számára készültek is magyar zsolttárfordítások. Elképzelhető volna, hogy például a XVII. században szokásba jött vecsernyének zsolttárai, amelyeket a hívek magyarul végeztek-énekeltek, a hivatalos liturgiának latin zsolttárrendjét tükrözik. Ez azonban nem igazolható, mert a használatban levő parafrázisokat nem lehet egyetlen hazai *Ordo* vagy *Agenda* előírásai szerint elrendezni. A gyakorlatra jellemző például Kájoni János *Cantionale catholicum*ának (Csik 1676, *** 3b lap) bevezetőjében az utasítás, hogy „az énekes Vecsernyén miképpen kellessék intonálni a Psalmusokat”; a vecsernyére való zsolttárok rendjét azonban nem írja elő. A kiválasztásban tehát csak a tartalmi mondanivaló, a szöveg időszerűsége lehetett a döntő. Illyés István, aki a század végén szintén csak „némely Soltárokat, és hallottak temetésére szerzett énekeket (mellyeket tudni-illik a plebaniákon gyakoroltatni láttam)” — adott ki, a *Soltári énekek* (Nagyszombat 1693) bevezetőjében azok használatáról ezt írta: „Azt-is pedig igen jól-teszik a Cántorok, ha reá vigyáznak, mellyik Soltárt mikor kellyen alkalmasban énekelni; hogy aznapi Evangeliummal, vagy-is azon üdöbéli történt dolgokkal, a mennyiben lehet eggyeztessék, a kösségnek nagyobb vigasztalására, és az Isten szolgálatnak eggyezésére. Mert lám az Anyaszentegyház is a Szent Szolozsmában reá vigyázott, nagy Karácson, Viz-Kereszt, Nagy Péntek, Husvét, Aldozó, Pünkösd ünnepire, úgy B. Asszony, Apostolok, Martyrok etc. napjaira, olly Soltárokat rendellyen, mellyekben valami tulajdon, azon ünnepet illető dolog találtatik... Így a mi Magyar Cantorink, az Isteni szolgálatok alatt mondhatták: az I. Soltárt Sexagesima és Judica Vasárnapokon (melly predikaczio előtt, és után-is szokott énekeltetni) az Isten igéinek halgatásárol. A II. Solt. Pünk. után 22. Vasárn. XXII. Solt. Pünk. után 14. Vasárn. LXXII. Solt. 9. Vasárn. etc... Vannak háborúságos időben énekelendők-is: Psal. 3. 7. 10. 12. 19. 73. etc. Ugy gyözelem ideire valók: Psal. 9. 115. 123. 143. 146. A háborúságokon pedig értsed ne csak a külsöket bötü szerént, hanem a lélek háborgató késérteteket-is...”

*

Nem esett szó az elhangzott előadásokban — nyilván a számbeli előfordulás csekély volta miatt — Szenci Molnár Albertnek egy ritka versformájáról, a 4×8-as strófáról. A felező nyolcasokból páros rímmel szerkesztett négysorosot találjuk az *Ez földön ti minden népek* kezdetű 100. zsoltárnál és az ennek nótájára írt *En az Urhoz felkiálték* kezdetű 142. zsoltárnál, továbbá az 1612-i oppenheimi zsoltárkiadás függelékében *Ó népeknek megváltója* kezdetű a *Veni redemptor gentium* kezdetű ambroziánus himnusz fordításában. Ez utóbbi e ritka strófa eredetét is sejteni engedi: az ókeresztény egyházi költészet ismert himnusz-formáját, az úgynevezett ambroziánus strófát, amely kezdetben 5/3 osztással az első ütemben jambikus, a másodikban ereszkedő lejtésű volt. Magyar énekekben a XVI. század utolsó harmadában elvétve már megtalálható az eredeti lejtését veszítve: így a *Batthány-graduál* és a Huszár Gál énekeskönyv három darabjában (*Csillagoknak teremtője, Jövel népeknek megváltója, Ó mennyei mi szent Atyánk*), vagy Balassi Bálintnál (*Aenigma*) és Rimay János négy énekében (ÖM 42., 43., 59. és 67. sz.) rendszerint csoportrímmel. Egészen elszórt, kivételes eseteket nem számítva a XVII. században először az unitárius énekek között a 100. zsoltárparafrázisban fordul elő következetes páros rímmel. (RMKT XVII. sz. 4. kötet, 20. sz.) Petri András kéziratának négy párosímű felező nyolcasokból szerkesztett darabját, közöttük két himnusz-fordítást tarthatunk számon. (RMKT XVII. sz. 7. kötet, 108., 133., 134. és 138. sz.) A *Cantus catholici* 1651-i kiadásában a *Vexilla regis prodeunt* kezdetű himnusz fordításánál pedig a forma átvételének gyanítható útja-módja is tetten érhető. (RMKT XVII. sz. 7. kötet, 199. sz.) Az eredeti latin himnusz szerzője, Venantius Fortunatus a VIII. században az európai költészet történetében először próbálta meg a klasszikus himnusz-strófában a páronként összecsendülő asszonáncokat alkalmazni. A *Cantus catholici* jól sikerült fordításának szerzője nyilván az előtte levő és a nyomtatásban is közreadott mintában ezt a poétai játékot észrevette és utánozta.

A jambusi lejtését veszített és a magyar beszéd hanghordozásához igazodott páros rímű négysoros strófákba szedett nyolcas a XVIII. század végétől mint népdalforma jelenik meg. A verselmélet kutatói régen sejtették már, hogy ennek gyökerei a középkorig visszanyúlnak. Horváth János fogalmazása szerint „az ambroziánus nyolcas latin eredete kétségtelen”; és „az egyházi költészetben, protestánsokéban is, máig fenntartotta magát”. (*Rendszeres magyar verstan.* Bp. 1951, 84.; vö. Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat.* Bp. 1961, 82.) Az itt felsorakoztatott adatokból az is nagyon valószínűnek látszik, hogy a hazai verselési hagyomány, a versírás mestersége a XVI. század végére juthatott el arra a fokra, hogy észrevegye, meghallja és átültesse az európai költészetben a VIII. századtól ismert strófa-képletet. A XIX. század elején pedig mint a mű-népdal magyar formájával, költőink legszebb darabjaiban — Csokonainál a *Siralom*, a *Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz*, a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor*, Petőfinél az *Anyám tyúkja*, a *Falu végén kurta kocma* — ezzel a formával találkozunk. (Vö. Csetri Lajos: *Csokonai: Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz.* Tiszatáj 1973. 11. szám, 51. l.) Az összefüggés kétségtelennek látszik. Csak azt nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy Csokonai psalmust-dicséretet kántálva Szenci Molnár Albert nyomán kapott rá e formára, vagy pedig — ami ugyancsak elképzelhető — verstani műveltsége a középkori himnuszok formái ismeretére is kiterjedt...